

PŘÍSPĚVEK K DISKUSI O CHARAKTERU A STÁŘÍ STAVBY KOSTELA SV. PROKOPA V ZÁBOŘÍ NAD LABEM

FILIP VELÍMSKÝ

V průběhu několika posledních let se na stránkách odborného tisku znovu intenzivně rozproudila diskuse na téma nejstarších panských kostelů na našem území. Cílem předkládaného příspěvku je seznámit čtenáře s výsledky dvou archeologických výzkumů, které před nedávnem proběhly v obci Zábore nad Labem u kostela sv. Prokopa, stavby, jež je považována za jeden z nemnoha dochovaných příkladů mimořádně vysoké úrovně románské architektury na českém venkově. Záměrem autora není vyjadřovat se komplexně ke stavebnímu vývoji celého objektu, ale spíše poukázat na některá nová dílčí zjištění. Autor si je rovněž vědom, že některé v příspěvku prezentované závěry mají, vzhledem k limitovanému rozsahu realizovaných sondáží, do určité míry omezenou výpovědní hodnotu, na druhou stranu je snad ale nelze ani zcela opominout.

Jedna z nejnámějších románských staveb ve středních Čechách, kostel sv. Prokopa (ZM 10 13-41-01: 105 mm od JSČ, 163 mm od ZSČ) se nachází při východním okraji intravilánu obce Zábore nad Labem (okr. Kutná Hora) na pravém břehu řeky Doubravy.¹⁾ Kostel zaujímá výhodnou polohu na mírně vyvýšené písčité duně oválného protáhlého tvaru,²⁾ kterou od západu obtéká již zmíněná řeka Doubrava, od jihu a jihovýchodu pak její bezejmenný přítok.³⁾

Blízké okolí kostela tvoří ke kostelu přináležející hrbitov, vymezený masivní ohradní kamennou zdí, která obepíná nejvyšší část kostelního návrší. Nalevo (na západ) od kostela se nachází objekt fary z 19. století, na sever pak stojí objekt dřevěné zvonice. Zbylé okolí kostela je zastavěno obytnou zástavbou, kterou tvoří kompozičně jednoduché, dlouhé přízemní vesnické domy, štíty směřované do návsi. Zadní trakty domů tvoří úzké pruhy zahrad a záhumenků zastavěné hospodářskými objekty. Za zahradami severně od kostela se nachází silně zamokřená pole, která se táhnou až k Doubravě, a malý bezejmenný novodobý rybníček.

Archeologické nálezy na katastrálním území Zábore nad Labem se koncentrují do dvou víceméně samostatných celků. První výrazná koncentrace archeologických nálezů se nachází v polích za Záborem, směrem na Kobylnici, po obou březích Doubravy, zejména však v okolí Lanžovského mlýna. Druhým sídelním areálem je intravilán samotné obce, respektive staré sídelní jádro vsi ležící okolo kostela sv. Pro-

Obr. 1: Zábore nad Labem, pohled na sondu realizovanou v prostoru před kostelem sv. Prokopa při výstavbě kanalizačních přípojek v roce 2004 (všechny snímky a kresby autor).

kopa. Zatímco v širším okolí Zábore byly zachyceny doklady po mnohem starším osídlení z období neolitu, eneolitu a mladší doby bronzové (Pavlů – Rulř 1986), z prostoru obce pochází především doklady raně středověkého a vrcholně středověkého osídlení (Klápřtř – Smetánka 1958, Dragoun – Klápřtř 1987). Prozatím poslední archeologické výzkumy se v Zábore uskutečnily v roce 2004.

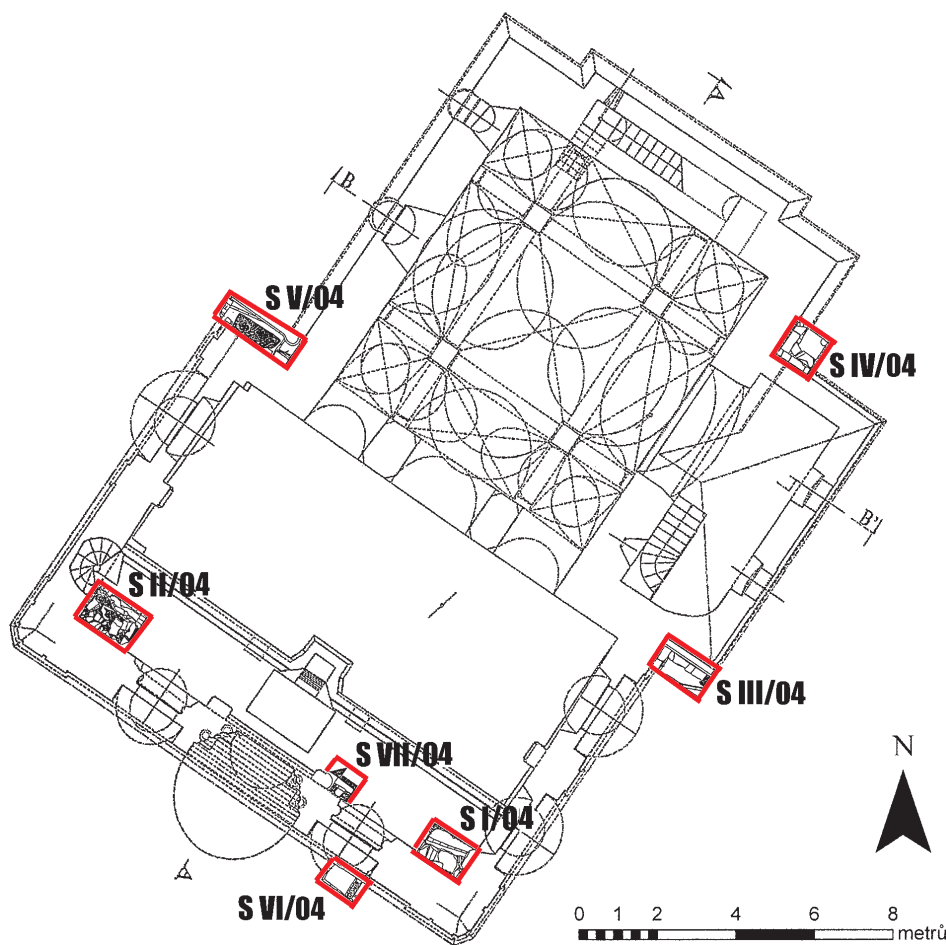
První z výzkumů proběhl při stavbě kanalizačních přípojek v obci (Velímský, F. 2005 a). Pro výzkum byly vybrány přípojky vedené od hlavní kanalizační stoky k rodinným domům stojícím ve slepé uličce pod kostelem sv. Prokopa.⁴⁾

4) Jednalo se o řp. 1 – fara Římskokatolické církve, řp. 2, 27, 30, 31, 33, 47, 106 a 122.

1) Cca 160 m od jejího současného regulovaného koryta a zhruba 900 m od jejího soutoku s Labem.

2) Duna leží v nadmořské výšce cca 203 m n. m. Převýšení oproti okolnímu terénu nečiní více jak 2 m.

3) Tento pravobřežní přítok Doubravy (cca 80 m od kostela) v minulosti zásadním způsobem ovlivňoval rozsah zátop okolo kostela. Dnes je díky melioracím v polích nad Záborem většinu roku vyschlý.

Obr. 2: Záboří nad Labem, půdorys kostela sv. Prokopa s vyznačenou pozicí jednotlivých sond realizovaných v průběhu výzkumu v roce 2004.

Počáteční skrývka proběhla na úroveň komunikací a navážkami neporušených vrstev. Skryt byl úsek o celkové délce 34,40 m a průměrné šířce 1,40 m. Na povrchu začištěné sondy nebyly viditelné žádné výraznější barevné nebo materiálově odlišné skvrny. Koncentrace archeologického materiálu v sondě byla velmi nízká, zachyceno bylo pouze několik zlomků vrcholně středověké a raně novověké keramiky. V jižní části sondy se nacházelo velké množství spálených střešních tašek a stavební sutě.⁵⁾

V průběhu dalšího výzkumu se ukázalo, že v jižní části sondy vystupuje prakticky až na úroveň poslední vrstvy navážek vrstva intaktního světle žlutého písku. Během čištění povrchu této vrstvy byla na úrovni 4,60 m od jižního okraje sondy zachycena poškozená hrobová jáma, ve které se nacházel pozůstatek spodní části lidského skeletu.⁶⁾

Datace pohřbu je nejistá, chybí jakákoliv stratigrafie vrstev nad jámou.⁷⁾ Vkop jámy nebyl na profilech patrný, rovněž půdorys jámy byl nevýrazný. Výplň byla tvořena pro-

mišeným pískem, který po prochnutí splýval s okolním materiálem. V blízkosti skeletu byly nalezeny tři železné hřeby, které by snad mohly signalizovat přítomnost rakve, její otisk ani zbytky dřeva se však nepodařilo nalézt. Povrch hrobu byl částečně odtěžen, část hrobové jámy zabíhala pod západní profil sondy. Podle dochované polohy dlouhých kostí byl skelet orientován přibližně v ose sever (nohy) – jih (hlava).⁸⁾

Situování hrobové jámy mimo vymezený areál hřbitova naznačuje, že by se mohlo jednat o poměrně starý pohřeb. Přesná datace celé situace však není vzhledem k absenci chronologicky citlivějšího materiálu možná.

V dalším průběhu výzkumu byly pomocí menších kontrolních sond a za použití ručního vrtáku vzorkovány hlouběji uložené geologické vrstvy. Tento průzkum ukázal, že původní terén před kostelem tvořila lehce zvlněná písčiná duna, která směrem k vodě postupně klesala. Celý prostor nesl řadu stop po opakovaných záplavách. Zdá se, že kostel byl na nejvyšším místě duny postaven záměrně

tak, aby již ležel mimo dosah těchto záplav.

Druhý z výzkumů kostela sv. Prokopa proběhl v roce 2004 při realizaci statických sondáží, které měly ověřit stav základového zdiva před zahájením rekonstrukce stavby (Velímský, F. 2005 b).⁹⁾

O historii a stavebním vývoji kostela sv. Prokopa toho víme bohužel velmi málo. Písemné prameny, které by blíže osvětlovaly vznik a nejstarší existenci stavby, chybí. Dostupná pramenná základna se váže až k mladším obdobím fungování stavby, kterou ale řada přestaveb a stavebních úprav prakticky zcela změnila.¹⁰⁾

Za iniciátora stavby kostela v Záboří bývá většinou bádatelů považován velmož Miroslav, zakladatel nedalekého kláštera v Sedlci. S návrhem, že by stavebníkem zábořské-

8) Antropologické určení zachycených ostatků nemohlo být, vzhledem k jejich pokročilé destrukci, provedeno.

9) Pozornost byla věnována zejména možnému pohybu základů čelní zdi předsíně kostela v důsledku dřívějšího přetížení a usazení v nepříliš stabilním písčitém podloží.

10) Podstatné pro výzkum stavby jsou dle mého názoru zejména závěry novějšího bádání. Dějiny stavby před nedávnem na základě dostupných písemných pramenů komplexně zpracovala P. Načeradská (Načeradská 2004). Závěry stavebněhistorického průzkumu objektu shrnula například K. Benešová (Benešová 2002), M. Radová-Stíková (Radová-Stíková 2003) nebo K. Kibic (Kibic 2006). Petrologické vyhodnocení na kostele použitých materiálů provedl Z. Štaffen (Štaffen 2002, 2003). Bohužel není v možnostech tohoto příspěvku, aby se do detailu zabýval jednotlivými aspekty stavebního vývoje kostela. Zájemce o tuto problematiku proto odkazují na literaturu uvedenou v závěrečném seznamu.

5) Tento materiál pocházel z vyhořelého objektu staré školy, která stála v těsném sousedství domu čp. 2.

6) Kromě hrobové jámy byla v jižní části sondy zachycena výrazná kumulace stavební sutě patřící k již zmíněné zbořené škole, která částečně překrývala i skupinu do žlutého písku zahloubených novověkých odpadních jam. Písčítý profil byl ale v této části sondy značně nestabilní, takže po ovzorkování objektů na materiál bylo upuštěno od jejich dalšího vybírání.

7) Při stavbě komunikace byly všechny starší vrstvy v tomto úseku odštěněny.

ho kostela mohl být právě velmož Miroslav, vystoupila poprvé začátkem 70. let minulého století A. Merhautová (Merhautová 1971, 1972, 1983). Ta se domnívala, že s Miroslavem byl pokrevně spřízněn rod pánů z nedalekých Kojic. Konkrétní doklad tohoto příbuzenského spojení spatřovala A. Merhautová ve výskytu křestního jména Držislav u pánů z Kojic. Pramen, ze kterého tato teorie vychází, ale naštěstí pochází teprve z počátku 14. století.¹¹⁾ Časová mezera je zde tedy poměrně velká, a je proto na zvážení, zda tradice v uchovávání rodových jmen mohla mít tak silné kořeny.¹²⁾

Žádný jiný písemný pramen zatím Miroslavovu držbu Záboří nedokládá a nejíak je tomu i v případě doposud učiněných archeologických nálezů.¹³⁾

Dle původního projektu mělo být v roce 2004 u kostela provedeno celkem osm statických sond. Pět z nich mělo být realizováno uvnitř objektu,¹⁴⁾ zbylé tři sondy pak po obvodu kostela. Uvedené umístění sondáží ale muselo být po provedení předběžných šetření upraveno. Předně bylo odstoupeno od realizace dvou statických sondáží v severovýchodním a severozápadním rohu předsíně, kde se ukázalo, že by nejprve muselo dojít k demontování zde umístěných oltářů a k následnému odbourání jejich cihlové podezdívky. Odloženo bylo také provedení sondy uvnitř sakristie, které by zkomplikovalo již tak velmi omezený provoz kostela. Nově byla namísto zrušených sond uvnitř objektu naplánována jedna venkovní sonda u čelní zdi předsíně.

Jako první byla realizována sonda v jihozápadním rohu předsíně kostela o rozměrech 130 × 90 cm.¹⁵⁾ Povrch byl v místě sondy tvořen jednoduchou podlahou, kterou tvořily podélně položené pálené cihly, uložené na vrstvu lité maltý o síle cca 8–10 cm. Podlaha přiléhala až těsně ke zdi, která nebyla v těchto místech zcela rovná, ale naopak vypouklá směrem dovnitř kostela a zakončená cihlami vyzděným soklem. Víme, že podlaha byla v interiéru předsíně dodatečně snížena, zdá se pravděpodobné, že původně začínala právě někde na úrovni soklu, tj. cca o 25 cm výše. Jak se v průběhu odkryvu ukázalo, byla tato spodní partie nadzemní části zdi tvořena velkými neopracovanými bloky pískovce ohozenými omítkou a několika vrstvami malby. Zachycené pískovcové bloky byly proporčně i materiálově identické s těmi, které byly o něco později zachyceny ve svrchní části základu.

Po vyjmutí cihel a odstranění maltového podkladu podlahy se plocha sondy rozčlenila do dvou výrazně odlišných částí.¹⁶⁾ Při zdi se hned pod podlahou ukázalo vysazení svrchní části základu, směrem do kostela se pak objevila

dobře ohraničená tmavá šedohnědá písčitá hlína s drobnou kamennou drtí na povrchu.

Jak již bylo uvedeno výše, byla svrchní část základu tvořena objemnými neopracovanými pískovcovými bloky.¹⁷⁾ Ty byly kladeny víceméně nahodile vedle sebe, ale i přes sebe a spojeny velkým množstvím hrubé maltý s výraznou příměsí písku. Svrchní část základu tak neměla charakter zdiva, jako spíše maltou zalitého kamenného zásypu. Sledovaná vnější stěna základu rovněž nelicovala, ale směrem k rohu předsíně se stále více stáčela k severu. Základ nebyl ze statických důvodů dále rozebírán, ale pouze preparován.

V části sondy tvořené šedohnědou písčitou hlínou bylo zahájeno její postupné odtěžování. To se však muselo prakticky ihned zastavit, protože se v hloubce 25 cm pod povrchem objevila dolní část skeletu dospělého jedince. Kostra byla uložena podél pískovcových bloků přibližně v ose severozápad – jihovýchod v poloze na zádech, ruce byly složeny do klína, nohy byly nataženy rovně. Kostí byly zachovány ve velmi dobrém stavu. Horní část skeletu zabíhala pod severozápadní profil sondy a nemohla být zkoumána.¹⁸⁾

U kostry nebyla zachycena žádná výbava, ani pozůstatky rakve či rubáše. Písčitý zásyp kostry sice obsahoval výraznou příměs organické složky, ta ale byla v sondě zastoupena prakticky až na rozhraní s čistým písčitým podloží. Patrný nebyl ani vkop, ani obrys, ani dno hrobové jámy. Písek, do kterého byl pohřeb proveden, byl proschlý, a tudíž velmi nekompatní.

Při začišťování skeletu byly na jeho úrovni zachyceny dva drobné zlomky opracovaného kamene. Jedná se s největší pravděpodobností o fragmenty výzdoby portálu, případně interiéru kostela. Nasvědčuje tomu použitý materiál – opuka a hrubozrnný pískovec – i užitý druh výzdoby – vyřezávaný rostlinný motiv, listový akant aplikovaný na obou fragmentech.

Oba fragmenty jsou sice prokazatelně románské, zachycenou situaci hrobu ale nedatují, protože ze stejné úrovně pochází také velké množství zlomků mladší vrcholně středověké keramiky a zlomků železa. Fakt, že oba zlomky byly nalezeny blízko povrchu, ve vrstvě obsahující převážně mladší materiál, poměrně jasně ukazuje na jejich sekundární uložení v důsledku intenzivní pohřební aktivity v této části předsíně kostela. Celá situace hrobu není podle všech znaků příliš stará, přesná datace sice není možná, přibližná datace podle nejmladší zachycené keramiky klade hrob do 16. století.

Po vyzvednutí skeletu bylo pokračováno v dalším snižování sondy. Ukázalo se přitom, že základ je pod svrchní částí pískovcových bloků tvořen menšími kusy lomového kamene, vršenými na sebe opět bez pevného systému a zalitými identickou hrubou maltou.

Písčitý zásyp druhé poloviny sondy obsahoval nadále výraznou organickou příměs zetlelého dřeva, dále zlomky středověké keramiky datovatelné převážně do 13. a 14. století a spoustu lidských kostí.¹⁹⁾ Ty pocházely z většího poč-

11) Listina pochází z roku 1343 a týká se sporu, který vedli bratři Dalibor a Vršek z Kojic s opatem sedleckého kláštera o majetek, který klášteru daroval jejich otec Držislav z Kojic (RBM IV., č. 1296, 522–523). Mezi darovaným majetkem je přitom vedle Kojic a Vinařic uvedeno také Záboří (RBM IV., č. 1338, 212–213).

12) Z výpovědi starších pramenů se zdá, že rodovým jménem pánů z Kojic bylo spíše jméno Dalibor, jehož předávání z otce na syna máme doloženo k roku 1235 (CDB III. 1, č. 125, 155–156).

13) Archeologický výzkum na lokalitě zatím nepřinesl žádný doklad o existenci panského sídla v sousedství kostela.

14) Čtyři sondy v rozích předsíně, jedna sonda v severovýchodním rohu sakristie.

15) Rozměry sondy, zejména možná šířka, byly předem omezeny vestavěnou provizorní stěnou, která oddělovala prostor pod kůrem od zbytku předsíně.

16) Dělicí linie probíhala podél k severu vykloněné delší osy sondy, přičemž vznikly dvě prakticky stejné velké části.

17) Zajímavé je, že stopy po opracování nebyly zachyceny ani na horní části bloků, na rozhraní s podlahou, kde by se dalo očekávat odtesání vystuplých částí.

18) Přítomnost zbytku skeletu však byla potvrzena sondáží kovovou jehlou, takže lze předpokládat, že pohřeb nebyl porušen.

19) Nalezené kosti patřily jak dospělým jedincům, tak i dětem.

Obr. 3: Záběr nad Labem, kostel sv. Prokopa, pohled na pohřeb uložený podél základu čelní zdi předsíně v sondě č. I/04 (šipkou označena pozice dvou zachycených zlomků opracovaného kamene).

Obr. 4: Záběr nad Labem, kostel sv. Prokopa, pohled na odkrytý základ čelní zdi předsíně v sondě č. I/04 (šipkou označen vkop základové rýhy).

tu rozrušených hrobů, jejichž přesný počet ale nešlo, vzhledem k omezenému rozsahu sondy, určit.²⁰⁾ Zachycená situace odpovídá svým charakterem klasickému etážovému pohřebišti s vysokou koncentrací pohřbů v jednotlivých úrovních nad sebou, často vzájemně porušených.²¹⁾

Charakter základu se se vzrůstající hloubkou opět změnil. Klesl zejména celkový poměr lomového kamene vůči maltě a zmenšila se i velikost použitého kamene.²²⁾ Některé kameny již navíc nebyly ani ukotveny do malt, ale byly zapadlé přímo do písku. Výzkumem evidovaná spodní hrana základu procházela v hloubce od 95 do 110 cm od povrchu sondy.²³⁾

Napojení boční stěny předsíně, které bylo sledováno na jihovýchodním profilu sondy č. I, bylo provedeno prostým zalomením směru ukládání kamene. Provázání zdiva překrytím bloků kamene nebylo zaznamenáno. Skladba profilu byla identická jako u základu čelní stěny předsíně.

20) Porušeno bylo patrně více jak pět hrobů.

21) V případě sondy č. I šla písčitá vrstva s kosterními ostatky až na úroveň písčitého podloží. Při severovýchodní stěně sondy dosahovala hloubky 70–95 cm (tj. mocnosti 60–85 cm). V místě vkopu základu čelní zdi předsíně byl patrný sesun vrstvy do tohoto vkopu až do hloubky 120 cm (mocnosti 110 cm). Charakter zasypu byl stále identický. Na profilu se nevyskytly žádné výraznější dílčí vrstvy s pevně vymezenou hranicí. Materiál byl promíšený, opakovaně překopaný.

22) Celistvý blok základu tvořený kameny zalitými maltou končil již v hloubce kolem 75 cm.

23) V podložním písku byla dobře patrná rýha původního vkopu.

Jako druhá v pořadí byla realizována statická sonda u severozápadního nároží čelní zdi předsíně o rozměrech 150 × 100 cm.²⁴⁾ Po odstranění cihlové podlahy a odtesání malt se sonda č. II rovněž rozčlenila na dvě samostatné části, z nichž jednu větší, zabírající cca dvě třetiny plochy sondy, tvořil odsazený základ, druhou, menší pak souvrství vrcholně středověkého pohřebiště.²⁵⁾

Technologicky byl základ v sondě č. II zbudován stejným způsobem jako základ v sondě č. I. Ve svrchní části základu byly umístěny masivní pískovcové bloky, které v dalších úrovních nahradil tvrdší lomový kámen, ve spodní části základu občas zasazený přímo do písku. V severovýchodním rohu sondy se nacházel jeden materiálově odlišný blok slepence. Všechny druhy kamene byly opět zalaty velkým množstvím hrubé – písčité malt.²⁶⁾

Kompaktní masa základu končila v sondě č. II v hloubce od 80 cm do 100 cm, tedy hlouběji než u protějšího nároží. Naopak písčité podklad ležící nad podložním pískem byl výrazně slabší.

24) Před odkrytím sondy musela být nejprve odstraněna svrchní dřevěná podlaha, která dosedala na identickou cihlovou podlahu na maltě, jaká byla zachycena již v sondě č. I. Situace obou sond byla i v jiných ohledech velice podobná.

25) Dělicí linie mezi oběma částmi byla velmi dobře patrná, opět se směrem k rohu mírně vychylovala k severu.

26) Zalomení základu a jeho napojení na boční stěnu předsíně nebylo v případě sondy č. II zachyceno, protože sondu nebylo kvůli přepraze možno více rozšířit.

Ve zbylé části sondy bylo na velmi malé ploše zkoumáno souvrství pohřebiště.²⁷ Znovu bylo zachyceno velké množství kostí z porušených hrobů, výrazná byla opět i příměs organického materiálu, která se projevila zejména v kumulaci zetlelého dřeva a uhlíků na severovýchodním profilu sondy. Souvrství pohřebiště dosedalo v hloubce kolem 120 cm na vrstvu písčitého štěrku, pod kterým se dále nacházel již jen čistý podložní písek.

Další statická sonda o rozměrech 100 × 100 cm, v pořadí třetí, byla umístěna do místa napojení přístavby sakristie k původní stavbě románského kostela.²⁸ Svrchní vrstva byla v celé ploše sondy tvořena travnatým drnem. Ihned pod touto vrstvou začínalo souvrství vrcholně středověkého pohřebiště, které v hloubce cca 170 cm dosedalo na písčité podloží. Ve vrstvě se nacházelo velké množství lidských kostí, ve svrchní části pak také pálené prejzy a zlomky cihel.

Sondou byl s největší pravděpodobností zachycen jeden hrob v původní poloze, a to v nejspodnější části sondy, v hloubce 150 cm. Z celého pohřbu byla zachycena pouze lebka vyčnívající v severovýchodním rohu sondy.²⁹

Odkrytý základ lodi původního kostela zachycený v severozápadní části sondy byl proveden velmi důkladně z na stejnou výšku opracovaných kamenných kvádrů.³⁰ Vyzděný základ byl vysazen do podoby písmene L do hloubky cca 55 cm od povrchu. Pod odsazením se ve větší hloubce sice ještě nacházely další bloky kamene, ty však již nebyly vzájemně provázány a byly opracovány buď pouze hrubě nebo vůbec. Celá masa základu působila velmi kompaktním dojmem.³¹

Základ dosedal ve spodní části přímo na vrstvu podložního písku světle šedé barvy. Hnědošedý písek obsažený ve spárách mezi neprovázanými kameny a u dna sondy se na místo svého uložení dostal až v souvislosti s intenzivním pohřbíváním podél zdi kostela v pozdějším období.³²

Základ sakristie zachycený při jihozápadní straně sondy byl vysazen stejným způsobem jako v sondě č. IV, tj. poměrně mělko, do hloubky cca 30 cm od povrchu sondy a měl tvar písmene L. Na loď kostela byl napojen v pravém úhlu, přičemž respektoval starší románský základ.³³

27) Výkopem nebyl tentokrát porušen žádný in situ uložený pohřeb, přesto lze celou zachycenou situaci interpretovat jako souvrství vrcholně středověkého pohřebiště.

28) Vedle venkovního vchodu do sakristie.

29) Další pokračování skeletu pod profilem, které bylo ověřováno sondáží kovovou hrohlou, se ale ukázalo jako velice podobné (zachycen byl pletenec horních končetin, v ose těla pak páteř). Pohřeb, který patřil dle velikosti lebky a pevně srostlých lebečních švů dospělé osobě, byl proveden v pozici na zádech. Tělo bylo s největší pravděpodobností uloženo v ose západ-východ. Vkop hrobové jámy nebyl v překopaném písku patrný. Zachyceny nebyly ani pozůstatky rakve, či jiné doklady pohřebního ritu. Vzhledem k tomu, že odkrytí celého skeletu nebylo primárním úkolem výzkumu, nebylo pokračováno v jeho dalším odkryvu. Celá situace byla jen zdokumentována a po skončení sondáže zasypana.

30) Jejich materiál byl identický s materiálem použitým v nadzemní části stavby, pouze nebyl na povrchu tak výrazně oderodován. Žilnatina zůstala ukryta v masě bloku kamene.

31) Bylo vidět, že provedení základu bylo realizováno zkušenými zedníky a kameníky, protože spárování i licování zdiva bylo velmi precizní.

32) Z výzkumu pohřebiště rovněž vyplývá, že respektoje půdorys nejstarší části kostela.

33) I pod základem sakristie se nacházely volné bloky kamene. Ty patrně pocházely z původního základu apsidy, celá situace byla ale značně nejasná. Užití materiálu ze zbořené apsidy při výstavbě sakristie bylo naproti tomu evidentní. Jednotlivé opracované kvádrky románského zdiva apsidy se nacházely jak v základu, tak i v nadzemní části zdiva sakristie.

Obr. 5: Záhoří nad Labem, kostel sv. Prokopa, pohled na odkrytý základ čelní zdi předsíně v sondě č. II/04.

Situaci zachycenou v sondě č. III lze nejspíše vysvětlit tak, že zeď ani základ románské lodi nebylo po zbourání apsidy, při přístavbě sakristie, na rozdíl od zdi a základu předsíně, nutno výrazněji upravovat.³⁴

Statická sonda č. IV o rozměrech 150 × 60 cm byla provedena v bodě napojení jihovýchodní zdi předsíně na objekt sakristie, tj. v místě, kde se předsíň napojovala na původní románský kostel. Sonda byla realizována jako úzký výkop podél základu sakristie.

Základ předsíně byl sledován pouze na velmi krátkém úseku a byl poměrně mělce založen.³⁵ Základ tvořily zbytky románského kvádríkového zdiva, které bylo v průběhu pozdějších stavebních úprav částečně dozděno cihlami, ale i neopracovaným lomovým kamenem. Základ byl vysazen do podoby písmene L, odsazení paty základu od zdi se pohybovalo kolem 22 cm.

Základ sakristie byl k základu předsíně napojen v pravém úhlu a proveden stejným způsobem, tj. vysazen do podoby písmene L.³⁶ Z uvedeného zjištění vyplývá, že při přístavbě sakristie došlo k úpravě přízdění předsíně včetně úprav základu.

K základům předsíně i sakristie přiléhala hnědošedá vrstva vrcholně středověkého pohřebiště, která měla mocnost přes 150 cm a u dna sondy v hloubce 170 cm doseda-

34) Přízdění základu bylo provedeno kvalitně na úzkou spáru, k provázání zdiva nedošlo.

35) Hloubka spodní hrany se pohybovala kolem 35 cm.

36) Odsazení paty základu od zdi činilo rovněž 22 cm.

Obr. 6: Záboří nad Labem, kostel sv. Prokopa, pohled na románské kvádríkové zdivo v základu původního kostela a na mladší základ barokní sakristie v sondě č. IV /04.

la na již intaktní písčité podloží. Z vrstvy pohřebiště pocházelo velké množství fragmentů kostí z rozrušených hrobů a malé množství keramiky datovatelné do 13. až 16. století.

Pro položení statické sondy č. V bylo vybráno místo napojení zdi předsině ke zdi původního románského kostela.³⁷⁾ Rozměry sondy cca 200 × 60 cm byly do značné míry omezeny souběžně probíhajícím betonovým žlabem pro odvod dešťové vody.

Zásyp sondy byl tvořen opakovaně překopaným pískem a obsahoval velké množství recentního materiálu a malé množství fragmentů lidských kostí. V severovýchodní části sondy byla v hloubce cca 80 cm od povrchu zachycena keramická trubka odvodnění kostela. V zásypu byly zachyceny také dva větší bloky neopracovaného kamene.

Sondou odkrytý základ lodi původního kostela byl tvořen románským kvádríkovým zdivem a byl vysazen do podoby písmene L.³⁸⁾ Pod takto založeným základem se na nižší úrovni nacházely další bloky kamene, které však již nebyly opracovány a přiléhaly k sobě pouze částečně. Uvedený kamenný podklad základu byl zachycen do hloubky dna sondy (cca 115 cm), vyloučit ale nelze, že pokračoval ještě o něco hlouběji.³⁹⁾ Základ lodi kostela byl proveden identic-

37) Při severozápadním rohu kostela.

38) Odsazení bylo provedeno v hloubce cca 55 cm od povrchu a cca 35 cm od zdi.

39) Další sledování základu do hloubky nebylo možné, protože dno sondy

Obr. 7: Záboří nad Labem, kostel sv. Prokopa, pohled na napojení základu předsině v sondě č. V/04.

kým způsobem jako základ v sondě č. III, a je proto bezpochyby původní.

Napojení základu předsině na základ lodi původního kostela bylo provedeno kvalitně, přizděním zdiva na tenkou spáru v přesném pravém úhlu. Základ předsině byl položen na odsazení staršího základu lodi.⁴⁰⁾ Základ byl ve spodní části proveden z větších opracovaných kamenných kvádrů. Směrem k povrchu sondy a směrem k nároží bylo toto zdivo základu stále méně kompaktní.⁴¹⁾ Ze zachycené situace se zdá, že nároží předsině se mohlo nacházet zhruba o 60 cm blíže ke zdi kostela.⁴²⁾

Ze situace rovněž vyplývá, že základ předsině je prokazatelně o něco mladší a prošel v pozdějším období řadou úprav, které se dotkly zejména nároží a nadzemní části stavby. Nelze proto vyloučit možnost, že tato část předsině není původní – románská.

Sonda č. VI o rozměrech 100 × 75/80 cm byla umístěna napravo od portálu, u paty velkého venkovního krucifixu.⁴³⁾ Sonda byla u zdi vedena pod mladou cihlovou při-

zde zakrýval velký blok slepence (120 × 45 cm), jehož vyzvednutí mohlo ohrozit statiku zdi předsině, ke které patřil.

40) Patrně je totiž pokračování tohoto staršího základu jihozápadním směrem.

41) Užity byly menší zlomky kamene, patrně bylo rovněž pozdější doplnění cihlami.

42) Nasvědčuje tomu zejména kolmé usazení posledního kvádříku ve spodní části základu, za kterým začíná již nekompatní, dozdivaná část nároží.

43) Provedení sondy blíže k portálu nebylo možné realizovat, protože v těchto místech stála konstrukce lešení.

zdivkou, která vystupovala cca 20 cm před zeď a končila cca 15 cm pod povrchem. Pod přízdívkou se nacházel základ čelní zdi předsíně, který tvořilo několik vrstev bloků lomového kamene zalitých hrubou maltou. Takto provedený základ zasahoval do hloubky cca 75 cm. Ojedinelé kameny základu byly ale zapuštěny ještě o něco hlouběji do vrstvy podložního písku oranžové barvy. Zachycené provedení základu bylo identické se situací zachycenou uvnitř objektu předsíně v sondách č. I, II a VII. Pískovcové bloky ve svrchní části základu nebyly zachyceny patrně proto, že byly překryty cihlovou přízdívkou. Úroveň venkovního terénu zde byla navíc o něco nižší než úroveň povrchu uvnitř předsíně kostela.

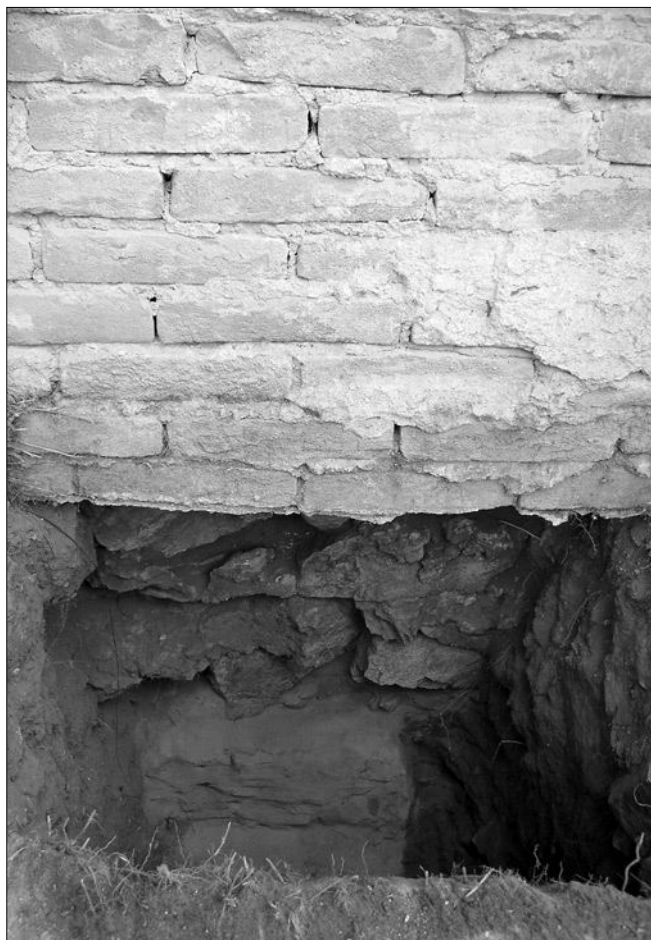
Jihovýchodní profil sondy tvořil základ přízděného venkovního opěráku čelní zdi předsíně. Ten byl založen hlouběji než základ předsíně,⁴⁴⁾ navíc zcela odlišným způsobem. Základ opěráku tvořily menší neopracované bloky lomového kamene, které ale nebyly ani pojeny maltou, ani jinak vzájemně provázány. Kameny byly do základu uloženy víceméně volně, patrně bylo jejich postupné zasypávání pískem a pěchování. Trochu lepší provedení základu bylo patrně pouze ve svrchních 40 cm, kde byly kameny pokládány do vrstev. Napojení na základ předsíně, tj. vzájemné provázání základů, nebylo provedeno. Dobře patrný byl v sondě vkop základu, který evidentně respektoval starší základ předsíně.

Ve zbylé ploše sondy byl výkop veden skrz souvrství vrcholně středověkého pohřebiště, které opět dokládala řada lidských kostí z nezjištěného počtu porušených hrobů.⁴⁵⁾

Mikrosonda č. VII o rozměrech 50 × 40 cm byla dodatečně položena uvnitř předsíně u sloupu po pravé straně vchodu, tj. ze zadní strany portálu. Po odstranění dlaždic a malt se při stěně objevil pískovcový bloček zalitý maltou, obklopený dalšími ještě menšími zlomky pískovce.⁴⁶⁾ Odsazení svrchní části základu od stěny činilo v tomto místě pouze 25 cm, poté okamžitě následoval předěl a začínal hnědošedý písek záspy pohřebiště. Situaci v mikrosondě č. VII lze proto označit jako identickou se situací zachycenou v sondě č. I a II.

Z výzkumu vzešla řada velmi zajímavých zjištění ohledně charakteru stavby kostela sv. Prokopa, zejména pak jeho předsíně. Předně, zachycené části základu nároží jsou výrazně vysazeny dovnitř předsíně, nekopírují linii nadzemní části zdiva, ale stáčí se směrem k severu a do hloubky se zužují. Základy čelní zdi předsíně jsou provedeny velmi „ledabyly“, kvantita použitého kamene a zejména hrubé malty zde nahrazuje kvalitu v podobě systematicky kladeného a vzájemně provázaného kamenného zdiva. Uvedená technologie založení základů těchto částí čelní zdi předsíně neodpovídá způsobu, jakým byl položen základ na prokazatelně románských částech stavby.⁴⁷⁾

Základy čelní zdi navíc procházejí skrz souvrství vrcholně středověkého pohřebiště, což dokládají zejména ná-

Obr. 8. Zábory nad Labem, kostel sv. Prokopa, pohled na odkrytý základ čelní zdi předsíně v sondě č. VI/04.

lezy keramiky a fragmenty lidských kostí zachycené ve spárách základu a v nejspodnější části základových rýh.⁴⁸⁾

Pohřbívání v předsíni kostela lze doložit přibližně pro interval 13. až 16. století. Obě uvedené datace jsou spíše krajní,⁴⁹⁾ k největší intenzitě pohřbívání docházelo spíše na přelomu 13. a 14. století a v průběhu 15. století.

Je nepravděpodobné, že by tak intenzivní pohřbívání mohlo probíhat uvnitř fungující církevní stavby. Tato možnost zcela odporuje dobové praxi, která umožňovala pohřbívání uvnitř kostela pouze výjimečně, významným, zasluhujícím jedincům, kteří k objektu měli úzkou vazbu.

Doklady po intenzivním pohřbívání byly zachyceny také po obvodu kostela, kde se ale toto zjištění předem očekávalo. Zachycené pohřebiště zde mělo charakter etážového vrcholně středověkého pohřebiště, které můžeme rámcově rovněž datovat do 13. až 16. století. Jeho přesnější datace není vzhledem k absenci chronologicky citlivějšího

44) Do hloubky cca 130 cm.

45) Charakter odtěžovaného materiálu byl prakticky identický s materiálem uvnitř předsíně. Síla souvrství pohřebiště se pohybovala kolem 75 cm. Pouze ve vkopu pro základ opěráku došlo k částečnému sesutí souvrství pohřebiště do větší hloubky.

46) Sonda byla provedena pouze při povrchu, její prohloubení, které by bylo značně problematické, nebylo provedeno. Pokračování souvrství pohřebiště bylo ověřeno geologickou sondou do hloubky 1 m.

47) Viz sondy č. IV a V.

48) V nedávné minulosti bylo obdobné porušení pohřebiště základem čelní zdi předsíně zachyceno také přímo u portálu. Stalo se tak při statickém průzkumu pravé spodní části portálu, když byl pod jedním z velkých pískovcových bloků, na kterých je portál usazen, zachycen porušený pohřeb dospělého jedince. Dle ústního sdělení restaurátora se jednalo o vedle sebe ležící dolní končetiny, které vystupovaly z prostoru pod pískovcovým blokem. Situace nebyla bohužel zdokumentována, takže její výklad je značně problematický. Osobně se ale domnívám, že se zde jedná o identickou situaci jako v sondách č. I, II, VI, tedy, že i tato část čelní zdi předsíně i portál samotný je usazen na velmi mladém základě.

49) Keramický materiál z těchto období je v souboru zastoupen jen velmi řídko.

materiálu prozatím možná. Změnu by mohl přinést pouze výzkum ve větší ploše pohřebiště.

Na základě provedených šetření se ukazuje, že i malý archeologický výzkum má v případě kostela sv. Prokopa v Zábोří smysl a opodstatnění. Ukázalo se, že archeologický výzkum může nejen vhodně doplnit stávající znalosti o stavebním vývoji objektu, ale že může odhalit i situace dosud zcela neznámé, které mohou tento dosavadní obraz zásadně proměnit. Je proto nezbytně nutné, aby v případě další stavební činnosti bylo ve výzkumu pokračováno tak, aby nedocházelo k dalším ztrátám nenahraditelných informací o minulosti této unikátní stavby.

PRAMENY

- CDB III. – Codex diplomaticus et epistolarius regni Bohemiae, III. 1–2 (1231–1240). Ed. G. Fridrich – Z. Kristen, Pragae 1942–1962.
 RBM IV. – Regesta diplomata nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae, Pars IV. (1333–1346). Ed. J. Emler, Pragae 1890.
 Dragoun, Zdeněk – Klápště, Jan 1987: BZO 1984–85, s. 230–231.
 Kibic, Karel 2006: Archiv Národního památkového ústavu v Praze (nálezo-
 vá zpráva), č.j. 10/2006.
 Klápště, Jan – Smetánka, Zdeněk 1958: Archiv nálezo-
 vých zpráv ARÚ Pra-

- ha (nálezo-
 vá zpráva), č.j. 1653/58.
 Načeradská, Petra 2004: Archiv Národního památkového ústavu, ú. o. p. středních Čech v Praze (zpráva), Kostel sv. Prokopa v Zábоrі nad Labem – dějiny objektu.
 Pavlu, Ivan – Rulř, Jan 1986: Archiv nálezo-
 vých zpráv ARÚ Praha (nálezo-
 vá zpráva), č.j. 3270/86.
 Štaffen, Zdeněk 2002: Zábоrі nad Labem kostel sv. Prokopa (petrologické vyhodnocení) I. etapa.
 Týž 2003: Zábоrі nad Labem kostel sv. Prokopa (petrologické vyhodno-
 cení) II. etapa.
 Velímský, Filip 2005 a: Archiv nálezo-
 vých zpráv ARÚ Praha (nálezo-
 vá zpráva), č.j. 2256/05.
 Týž 2005 b: Archiv nálezo-
 vých zpráv ARÚ Praha (nálezo-
 vá zpráva), č. j. 2255/05.

LITERATURA

- Benešovská, Klára 2002: Zábоrі a Olomouc: vandrující umělci, skicáře, vzor-
 níky a úloha uvědomělých stavebníků. Praha Pro arte, s. 51–65.
 Merhautová, Anežka 1971: Raně středověká architektura v Čechách. Pra-
 ha.
 Táž 1972 a: Význam zábořské kaple. Umění 20, s. 393–400.
 Táž 1972 b: Stavební historie zábořského kostela. Památková péče 3,
 s. 169–178.
 Merhautová, Anežka – Třeštík, Dušan 1983: Románské umění v Čechách
 a na Moravě. Praha.
 Radová-Štiková, Milada 2003: Portál v Zábоrі nad Labem. Průzkumy pa-
 mátek 10, č. 1, s. 47–52.

EIN BEITRAG ZUR DISKUSSION VOM CHARAKTER UND ALTER DES GEBÄUDES DER KIRCHE DES HL. PROKOP IN ZÁBOŘÍ AN DER ELBE

Der Autor fasst in seinem Beitrag den Verlauf und die Ergebnisse von den zwei, im Jahre 2004 erfolgten archäologischen Grabungen in der Nähe der Hl. Prokopikirche in der Gemeinde Zábоrі (Zábоr) a. d. Elbe (Kr. Mittelböhmen) zusammen. Im Rahmen der ersten Grabung zur Errichtung der Kanalisationszubringer legte man auf dem Gelände vor der Kirche spätere frühneuzeitliche und nicht näher datierbare Situationen zusammen mit einem gestörten Begräbnis frei. Die bedeutenderen Ermittlungen brachte die Grabung besonders vom Charakter oberer Schichten des geologischen Untergrundes im engen Umfeld der Kirche herbei. Die Grabung belegte die wiederholte Überflutung der erforschten Fläche, die aber nicht mehr die etwas höhere Sanddüne betroffen hatte, auf der der Kirchenbau steht.

Während der zweiten Forschung bei der statischen Sondierung erfolgte eine Menge neuer Erkenntnisse zum Charakter und der Datierung des Hl. Prokopikirchenbaus, besonders seiner Vorhalle. Die Grabung bewies unterschiedliche Bautechnik sowie auch -material an dem Stirnmauerfundament im Gegensatz zu den erweisbar romanischen Kirchenbauteilen. Zum späten, wohl erst neuzeitlichen Ursprung des Stirnmauerfundaments bewies ebenfalls die Ermittlung, dass das Fundament das hochmittelalterliche mehrschichtige Gräberfeld schneidet, dessen Teil sich auch innerhalb der Vorhalle, also nicht nur an der Außenseite des ganzen Kirchenbaus befindet.

ABBILDUNGEN

- Abb. 1: Zábоrі a. d. Elbe, Ansicht der 2004 beim Kanalisationszubringerbau gelegten Sonde vor der Hl. Prokopikirche (alle Fotos und Zeichnungen des Autors).
 Abb. 2: Zábоrі a. d. Elbe, Hl. Prokopikirche, Grundriss mit eingezeichneter Lage einzelner Sonden der Grabung im J. 2004.
 Abb. 3: Zábоrі a. d. Elbe, Hl. Prokopikirche. Sonde I/04, Begräbnis entlang des Vorhallenstirnmauerfundamentes (Pfeil bezeichnet Position von zwei Bruchstücken bearbeiteten Steins).
 Abb. 4: Zábоrі a. d. Elbe, Hl. Prokopikirche. Sonde I/04, freigelegtes Vorhallenstirnmauerfundament (Pfeil bezeichnet den Fundamentgraben).
 Abb. 5: Zábоrі a. d. Elbe, Hl. Prokopikirche, Sonde II/04, freigelegtes Vorhallenstirnmauerfundament.
 Abb. 6: Zábоrі a. d. Elbe, Hl. Prokopikirche. Sonde IV/04, romanisches Quadermauerwerk im Fundament der ursprünglichen Kirche und das spätere Fundament der Barocksakristei.
 Abb. 7: Zábоrі a. d. Elbe, Hl. Prokopikirche. Sonde V/04, Anschluss des Vorhallenfundaments.
 Abb. 8: Zábоrі a. d. Elbe, Hl. Prokopikirche. Sonde VI/04, freigelegtes Vorhallenstirnmauerfundament.

(Übersetzung J. Noll)